

6. *Кон-Винер*. История изобразительных искусств. — М., 2000. — 219 с.
7. *Лармин О. В.* Художественный метод и стиль. — М., 1964. — 270 с.
8. *Наливайко Д.* Искусство: направления, течения, стили. — М., 1964. — 287 с.
9. *Соколов А. В.* Теория стиля. — М., 1968. — 222 с.
10. *Тимофеев Л. И.* Советская литература: Метод. Стиль. Поэтика. — М., 1964. — 521 с.
11. *Чичерин А. В.* Очерки по истории русского литературного стиля. — М., 1977. — 445 с.

Юрій Сурай

ПРИРОДА В ЖИТТІ І СВІТОГЛЯДІ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В історії культури мало дослідженою проблемою є проблема місця і ролі природи в житті і світогляді провідних представників культури. В історико-філософській літературі відчувається індиферентність до цих питань, а між тим на початку третього тисячоліття залежність людини від природи стає все більш очевидною. До того ж, відношення людини до природи було важливою складовою вітчизняної духовної культури протягом тисячолітнього шляху її розвитку.

Вже в період Київської Русі народ мав багатий запас легенд про природу, серед яких легенди і перекази про небо, небесні світила, атмосферні явища, про землю, про дерева, про тварин і т. ін. В XIX столітті місце цих легенд у світогляді народу досліджували І. Нечуй-Левицький, Г. Булашов та ін. [10; 1]. Пізніше цим питанням частково приділяв увагу М. Грушевський [6].

Пам'ятки культури Київської Русі, створені після прийняття християнства, наочно демонструють місце природи в духовній культурі народу. Як правильно відзначив В. В. Бичков, "прийняття Руссю християнства не могло розхитати глибинного архетипового зв'язку слов'янської духовної культури "людина-природа", навпаки, воно суттєво одухотворило її, піднесло на новий рівень" [2, 7]. Розвиваючи ці думки, відомий вчений В. С. Горський справедливо заува-

жує, що "людина будує свої стосунки з природою не як суб'єкт із об'єктом. Вона знаходить саму себе у зовнішньому світі." [5, 75] Але найкраще звернутись до першоджерел і взяти до рук "Повість врем'яних літ". Вслухаємося в повчання Володимира Мономаха: "І хто не воздасть хвалу, не прославлятиме сили твоєї і твоїх великих чудес і доброт, содіяних на цьому світі: як небо влаштовано, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, твоїм, Господи, промислом! Звірі різні, і птиці, і риби, украшені твоїм, Господи, промислом!" [11, 358–359]. Ці слова свідчать про те, що з поширенням християнства природа посіла ще вище місце в світогляді народних мас Київської Русі і, в першу чергу, кращих представників народу. Переконливо про це свідчить інше джерело — "Слово о полку Ігоревім".

"Не сороки зашекотали
Вслед за Игорем едут Гзак и Кончак.
Тогда враны не гаяли,
Галки замолкли,
Сороки не стрекотали
Ползком только ползали,
Дятлы стуком путь к реке кажут,
Соловьи весёлыми песнями свет прорекают" [16, 131–132].

Автор "Слова" створює цим описом природи стан її співчуття до походу князя Ігоря. В іншому місці, де "Игорь, весь израненный, спешит", автор літопису підкреслює: "Степь поникла, жалости полна. И деревья ветви приклонили" [16, 143]. В цьому визначному пам'ятнику вітчизняної культури ототожнюються Природа і Бог.

"И зыграло море. Сквозь туман
Вихрь промчался к севере родному
Сам Господь из половецких стран
Князю путь указывает к дому" [16, 157].

Найяскравішою постаттю серед діячів української культури, в житті і світогляді якого природа посіла визначне місце, та який ввібрав в себе духовну спадщину і Київської Русі був Григорій Савич Сковорода. Перш за все необхідно зупинитися на визначенні місця природи в його житті. Його друг і учень Михайло Ковалинський, що став водночас і його першим біографом, писав, що Григорій Сковорода "вставал до зари и, когда позволяла погода, всегда ходил

пешком за город прогуливаться на чистый воздух и в сады..." [14, 313]. Проводячи більшу частину свого життя на природі, він став "обвітрений весняними вітрами, зрошений ранковими росами, увібравши в себе духмяний подих полів і лук" [17, 17].

Велике місце займала природа в світогляді Г.Сковороди, його творчості. Значною мірою це можна визначити, аналізуючи його "Сад божественних пісень", який створювався протягом 1753–1785 років. Деякі його пісні — це справжній гімн матері-природі:

"Гей поля, поля зелені,
Зелом-квітом оздоблені!
Гей, долини, і балки,
І могили, й пагорки!
Гей ви, вод потоки чисті!
Береги річок трависті!
Гей же, кучері які у дібров сих і гайків!" [15, 27].

В цих словах, які панорамно змальовують красу природи, сконцентроване почуття автора, який одухотворений спілкуванням з рідною природою. За його, в цілому, пантеїстичними поглядами, природа створена Богом і весь навколишній світ є "прекрасним храмом премудрого Бога" [13, 536]. Саме тому урочистим акордом звучить його вірш:

"О діброво! О свободо! Я в тобі почав мудріть.
І в тобі, моя природо, шлях свій хочу закінчить" [15, 25].

Дуже поетичні у Григорія Савича пейзажні вірші. Він помічає, як "Стоїть звір над горою, все киває головою", як "вербички шумлять низко", і це наповнює його поезію народними поетичними образами, наближує до української народної пісні [15, 37]. Сприйняття природи у Г. Сковороди було близьке його землякам і в його XVIII і пізніше в XIX–XXI століттях. Адже на прикладах природного життя український мислитель проповідував вічні моральні засади:

"Все непутяще поли, а добрі рослини викохуй,
І щонайперше плекай квітку святу чистоти.
Як він горить, променіє, той вицвіт незаймано чистий!
Відай: найбільше Христа тішить його аромат" [15, 72].

Багато роздумів про місце і роль природи в житті людини в художній прозі Сковороди. Перш за все слід звернути увагу на "Бай-

ки харківські". Про природу філософ і письменник розмірковує в байках "Орел і сорока", "Вітер і філософ", "Собака та кобила" та інших. Сюжети цих байок будуються як із використанням езопівських сюжетів, так і на основі українського народного епосу. "Хто народжений до того, щоб бавитися вічністю, тому приємніше жити в полях, гаях і садах, аніж у містах", — робить він висновок у байці "Орел і сорока" [15, 88]. Використовуючи народну мудрість, яка з часів Київської Русі ототожнювала Природу і Бога, Г. Сковорода в байці "Вітер і філософ" підсумовує: "Хто на погоду чи на врожай сердиться, той заміряється на всеосяжну природу" [15, 92].

Задумувався Г. Сковорода і над зв'язком природи, її пізнання наукою та мистецтвом. "Без природи — як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся," — писав він. І далі, пояснюючи свою думку, твердив: "Вона спонукає до досвіду. Досвід — батько мистецтву, знанню та звичці. Звідси пішли всі науки, і книги, і вирваності" [15, 99].

В I половині XIX ст. деякі сюжети Г. Сковороди використовувались українськими поетами-романтиками. Це "Байки і прибаютки" Левка Боровиковського, пісні Амвросія Метлинського, поезії Олександра Афанасьєва-Чужбинського. В останнього тема природи розглядається у віршах "Весна", "Осінь", "Місяць" та ін. [18, 107, 109, 158, 161].

Викликають інтерес роздуми Миколи Гоголя про природу. Не торкаючись загальновідомих сюжетів із художніх творів, зупинимось на його історичних та історико-педагогічних працях. В роботі "Взгляд на составление Малороссии", яка являє собою своєрідний вступ до гоголівської "Истории Малороссии", автор проникливо показує, як сама природа протистояла набігам татарів. "Природа... раскинула степи прекрасные, вольные, с бесчисленным множеством трав, почти гигантского роста, часто неожиданно среди них опрокинула кособор... протянула во всю длину Днепр с ненасытными порогами, с величественными гористыми берегами и неизмеримыми лугами — и всё это согрела умеренным дыханием юга" [4, 55]. Тут письменник демонструє не тільки гарячу любов до рідної природи, а і унікальну спостережливість художника. Справедливо стверджують автори "Історії української філософії", що "Гоголь як романтик захоплюється такими рисами української душі, як єднання з природою, закоханість у неї, обожнювання її" [19, 213].

Велику увагу українській природі приділяв Тарас Шевченко. Іноді образи природи великий поет використовує для розкриття перепетій

людської долі (вірш "Тополя"). В ряді випадків він звертається до природи як до свого співбесідника:

"Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати" [21, 74, 438].

В багатьох поезіях Т. Шевченка "Сонце заходить, гори чорніють", "Закувала зозуленька", "Не тополлю високою", "Зацвіла в долині червона калина" та інших любов до природи асоціюється з любов'ю до ближнього, до Батьківщини, до коханої. Д. Чижевський підкреслював, що "для Шевченка природа є щось підрядне людині, її резонатор, або зеркало людських переживань, і вдивляючись, вслухаючись в неї, людина чує і бачить тільки себе саму. Природа відкликається на усе, що діється в серці людини, відбиває внутрішнє життя людини в наглядних образах та символах" [20]

Частинкою матінки-природи відчувала себе і видатна українська поетеса Леся Українка:

"Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листочок...
І мчить залізний велетень мене."

З великою любов'ю описує поетеса спів пташки ("В дитячому крузі"), заспівання вишеньок-черешеньок ("Вишеньки"), сумні зітхання вітру ("З циклу "Мелодії"). І хоча іноді поетеса намагається боротися з чарами природи, не підкорятися принадам весни, але змушена все-таки визнати її владу:

"Тихо думка шепоче: "Не вір тій весні!"
Та даремна вже та остога, —
Вже прокинулись мрії і співи в мені...
Весно, весно, — твоя перемога!" [8, 10, 11, 28, 38, 40].

Вершиною творчості Л. Українки є безперечно "Лісова пісня", яку пронизує ідея єдності людини і природи. Однак, розмірковуючи про органічну єдність людини і природи, поетеса показує, що "засвоєння" людиною природи має і негативну сторону. Тому її поезія є одночасно і заклик для людей бережливо ставитися до оточуючої нас природи.

Характеризуючи місце природи в творчості українських діячів культури, необхідно зупинитись і на постаті Володимира Вернадського — вченого-енциклопедиста, філософа і громадського діяча. Володимир Іванович не просто любив природу, а намагався як вчений-природознавець зрозуміти взаємозв'язок людини і природи. Як слушно підкреслював академік М. М. Мойсєєв: "Не дивлячись на появу уявлень про єдність Природи і Людини... ці поняття в XIX ст. ще не були взаємозв'язаними в свідомості... Цією зв'язуючою ланкою стало вчення про ноосферу, яке почало формуватися В. І. Вернадським" [9, 20–21]. Розробляючи різні напрямки природознавчих та гуманітарних наук, Вернадський йшов шляхом узагальнень, пошуку закономірностей розвитку природи і суспільства, людського мислення [3].

Осмислення взаємозв'язку Людини і Природи характерне і для представників української культури II половини XX століття. Хорошим прикладом є творчість поета-філософа Миколи Руденка, зокрема його вірші "Голос моря", "Голос трав", "Дубовий листок", "Душа берези" та інші:

"Тут саяво сонячної вроди
У рисах неземних облич...
О, голос моря, клич природи —
Одвічний материнський клич!" [12, 145]

Надзвичайно виразно ця тема проступає у творчості Ліни Костенко. В її віршах "Послухаю цей дощ", "Мене ізмалку люблять всі дерева", "Цей ліс живий", "Летючі крони голубих дерев" та інших любов до Природи має особливий відтінок дуже близький сучасникам. Він демонструє саме любов жінки до Природи, жінки з вираженою українською ментальністю.

"Цілую всі ліси. Спасибі скрипалю.
Він добре вам зіграв колись мою присутність.
Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.
І, може, це і є моя найвища сутність" [7, 10].

Як і Леся Українка Ліна Костенко відчуває себе частиною матері-природи. Пояснюючи собі і читачам, чому її ізмалку люблять всі дерева, вона говорить:

"Чому ліси чекають мене знову,
на щит піднявши сонце і зорю.

Я їх люблю. Я знаю їхню мову
Я з ними теж мовчанням говорю" [7, 50].

А в іншому своєму вірші вона стверджує, що спілкування з Природою це часто прелюдія перед спілкуванням з людьми:

"Поїдемо поговоримо з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми" [7, 51].

Вивчення уявлень людини про Природу, місця Природи в свідомості народу, відношення всіх членів суспільства до природних явищ тільки починається. На початку ХХІ століття це стало предметом уваги не лише діячів культури, філософів, істориків, літераторів, а також і політиків. Це повинно сприяти розвитку більш гармонійних зв'язків Людини і Природи.

Цитована література

1. Булашов Г. Український народ. У своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К., 1992.
2. Бычков В. В. Эстетическое сознание Древней Руси. — М., 1988.
3. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки. — М., 1981; Вибрані праці. — К., 1969 та інші.
4. Гоголь Н. В. Собрание сочинений в семи томах: Т. 6. Статьи. — М., 1978.
5. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. — К., 1993.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. — Т. I. — К., 1991; 3 історії релігійної думки на Україні. — К., 1992.
7. Костенко Ліна. Вибране. — К., 1989.
8. Леся Українка. Досвітні огні. — К., 1983.
9. Мойсеев Н. Н. Человек и ноосфера. — М., 1990.
10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. — К., 1992.
11. Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). — К., 1990.
12. Руденко Микола. Поезії. — К., 1991.
13. Сковорода Г. Твори: У 2 т. — Т. I.
14. Сковорода Григорій. Дослідження, розвідки, матеріали. Збірник наукових праць. — К., 1992.
15. Сковорода Григорій. Сад пісень. Вибрані твори. — К., 1983.
16. Слово о полку Игореве. — М., 1987.
17. Спадицина Григорія Сковороди і сучасність. — Львів, 1996.

18. Українські поети-романтики 20-40-х років ХІХ ст. — К., 1968.
19. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. — К., 2000.
20. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992.
21. Шевченко Тарас. Кобзар. — К., 1967.